

ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ „ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“ ПРИ БАН
СЕКЦИЯ „КУЛТУРНА ИСТОРИЯ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ“

ОРЛИН СТАМЕНОВ СЪБЕВ

РОБЪРТ КОЛЕЖ:

ОБРАЗОВАТЕЛНИ ИДЕАЛИ, ПОЛИТИКИ И РЕЗУЛТАТИ

(60-те години на XIX – 30-те години на XX век)

Автореферат на
дисертационен труд за научната степен
„доктор на науките“

Област на висше образование 2. Хуманитарни науки
Професионално направление 2.2 История и археология

София, 2015

Дисертационният труд е посветен на Робърт колеж, основан през 1863 г. в Цариград. През годините колежът се е наложил като еталон за висококачествено образование, а мнозина негови възпитаници са се изявили като лидери и добри професионалисти. Нещо повече, Робърт колеж не просто е образователна институция – той се утвърждава като обществена институция, чието значение надхвърля социо-културните рамки, в които обикновено остават ограничени функциите на едно учебно заведение. В определени исторически моменти той се превръща в политически фактор, поставящ на изпитание не една и две страни, и това обуславя специфичното му място в историята на региона.

От самото си основаване и през историята си колежът впечатлява със своята уникалност. Макар по презумпция да е християнски и американски, основан от протестантски мисионери, колежът се прославя преди всичко като учебно заведение с високи академични стандарти и поощряващо интелектуалното развитие и личностното израстване на своите възпитаници. Колежът, за който се смята, че е първият от този тип, основан извън пределите на Съединените щати, е възприеман като протестантски и американски в самата Америка. Но в нашия регион той е известен просто като Робърт колеж. Зад това неутрално наименование „християнското“ и „американското“ остават на заден план за сметка на „академичното“ – това, което в крайна сметка се е ценяло най-много от хората тук. Отделен е въпросът, че „академичната“ репутация на колежа в голяма степен се дължи на „християнския“ дух и „американския“ либерализъм, въткани в неговата образователна концепция и практика.

Заченат с финансовата помощ на нюйоркския богат търговец и щедър благодетел Кристофър Робърт (поч. 1878 г.) и с просветителския плам на бившия мисионер Сайръс Хамлин (поч. 1900 г.), и двамата ревностни протестанти, колежът въплътява образователни идеали, които са предизвикателство не само за функциониращите в региона учебни заведения, но и за идеологиите, които османските власти се стремят да наложат в обществото, в частност чрез образователни политики.

Основателите и ръководителите на Робърт колеж, както и изследователите на историята му, винаги са си давали ясна сметка за уникалното му място в историята на региона. И едните, и другите са написали стотици страници, в които разкриват различни аспекти от тази уникалност и изграждат интересния словесен образ на една институция, чиято история, колкото и да е разказвана и преразказвана, все още крие доста неизвестни, част от които този труд се опитва да разбули, разлиствайки страниците на недокоснати досега архиви.

Проучвателската и издирвателска работа по темата в архивни колекции в САЩ (Ню Йорк), Турция (Иstanbul, Анкара) и България (София, Русе) и резултатите от нея са основната причина за написването на този труд. Архивните колекции, с които авторът е работил, са представени подробно в уводната част на труда. В нея се обръща внимание и на някои методологически недостатъци на повечето налични изследвания върху историята на Робърт колеж. Подчертава се, че историята на колежа е позната преди всичко от мемоарните книги на неговия основател и пръв президент Сайръс Хамлин (1863–1877), както и от мемоарите на втория му президент, Джордж Уошбърн, президент в периода 1877–1903 г. Мемоарите на третия президент на Робърт колеж Кейлъб Франк Гейтс (1903–1932), на директора на Инженерното училище, разкрито към Робърт колеж през 1912 г., Лин Скипио (1912–1942), и на Аптуллах Куран, завършил колежа през 1948 г. и негов вицепрезидент между 1969 и 1971 г., след това и първи ректор на новооснования наследник на Роберт колеж – Босфорския университет, са публикувани също, както и спомените на някои преподаватели.

В архивите на самия колеж е налична кореспонденцията между ръководството на колежа и Съвета на настоятелите, както и материали, отнасящи се до дейността на колежа, сградния му фонд, каталози на учениците и регистри на завършилите, колежански издания, статии и отзиви от вестници и списания относно определени събития и дейности, както и колекции от снимки. В истанбулския архив на колежа, за разлика от нюйоркския, се съхраняват т. нар. ученически каталози (catalogue of students). Благодарение на тях е възможно да се състави сравнително изчерпателен списък на учениците – задача, сериозно възпрепятствана досега

поради факта, че този училищен архив бе почти недостъпен за изследователска дейност.

Важно значение имат и документите, създадени от османската администрация и съхранявани в Османския отдел на Държавните архиви на Република Турция в Истанбул. Тези документи представляват основно официална кореспонденция между османските власти и ръководството на Робърт колеж, както и разрешителни за престой, пътуване и изследователска дейност на преподаватели и ученици в колежа, доклади на османски инспектори относно учебната дейност, разрешения за строеж на сграден фонд и др. Османският архивен материал, отнасящ се до историята на Робърт колеж, досега не е бил проучван систематично и не е бил вкаран в научно обращение.

Авторите на мемоари обикновено представят събитията, за които разказват, в тяхната хронологическа последователност и изследванията, които плътно се придържат към подобен тип извори, често следват тази хронология. Това важи в доста голяма степен и за досегашните изследвания върху Робърт колеж, като значителна част от тях се базират на мемоарите от президентите на колежа. Ето защо тези изследвания представят основно тяхната гледна точка към историята на колежа. Единствено задълбочените изследвания на Кийт Грийнууд и на Иван Илчев, което, макар и част от по-голям труд в съавторство с Пламен Митев, по обем и характер представлява на практика единственото в българската хуманитаристика приносно монографично изследване по тази тема, преодоляват преразказа на мемоарите и хронологическия разказ и предлагат тематичен анализ чрез използването и на архивни източници (кореспонденция, спомени на ученици).

Настоящият труд има за цел да разкрие слабо проучени или изобщо неизследвани аспекти от историята и функционирането на Робърт колеж: религиозната същност на колежа, образователните идеали, които преследва, и образователните политики, които прилага, както и резултатите от тези политики. Тази проблематика определя и хронологическия обхват на изследването, чиято долна граница са 60-те години на XIX век, когато се реализира идеята за американски колеж на османска територия, а горната граница, 30-те години на XX

век, маркира времето, в което образователните политики, прилагани дотогава последователно и неотклонно, са значително трансформирани заради новата историческа обстановка, в която колежът се оказва в контекста на секуларизацията на турския обществен живот и налагането на принципите на националната държава. Тези години бележат и последното по-масово присъствие на българи, на които настоящото изследване обръща специално внимание като най-изявената народностна група в ученическия състав на колежа.

Трудът се фокусира върху няколко основни теми, въз основа на които той е структуриран, като анализът се базира не само на широко използваните досега извори, а и на неизползваните или слабо използвани досега архиви на колежа, съхранявани в Ню Йорк и в Истанбул, на наличния османски архивен материал, както и на българските архиви. Изследването представлява същевременно и опит да се отмести традиционният фокус на досегашните изследвания (с изключение на изследването на Иван Илчев) от основателите и ръководителите на Робърт колеж към неговите ученици като важен елемент от образователния процес. Затова тук са представени в по-голяма степен и „гласовете“ на учениците.

Първа глава, *Липсващият колеж*, представя в обобщен вид социалната структура на османската държава и нейната образователна система, с цел да се очертае контекстуалната рамка, в която се развива мисионерската дейност на американските протестанти през XIX век и в която функционират техните учебни заведения, в частност Робърт колеж. В главата са представени подробно реформите в империята, предприети в средата на XIX век и известни под названието Танзимат, които са повлияни от съвременните европейски модели на обществено-държавна организация. В османската социална практика се прави опит да се възприеме западния модел на равноправния гражданин, чиято обществена реализация преминава границите на собствената му етническа, религиозна и културна общност в общата османска публична сфера. Това обаче изисква обединяваща отделните елементи идея и затова през втората половина на XIX и началото на XX век се лансират последователно идеологическите концепции на *османизма* (движението на „новите османци“), *ислямизма* и *тюркизма* или

турския национализъм (движението на младотурците). Радикалните промени в османската социална структура, настъпили в резултат на реформите на Танзимата, формират различен социален контекст, който изисква нови образователни политики, обхващащи всички групи. Създадената мрежа от нови общообразователни учебни заведения, които предлагат модерно обучение в духа на епохата и част от които обхващат както мюсюлманите, така и немюсюлманите, цели не само „професионализация“ на кадрите, но и „дисциплиниране“ на индивидите чрез превръщането им в лоялни граждани. Тези усилия в крайна сметка търпят провал поради недостатъчни финансови ресурси, неуспешната идеологическа амалгама от ислямизъм и модернизъм, както и етническата и религиозната разнородност на османските поданици. Немюсюлманите, получили образование в мисионерските и малцинствените училища, стават пламенни борци за национална независимост, а мюсюлманските ученици, посещавали модерният тип държавни училища, се изправят срещу абсолютизма на султана.

Втора глава, *Уникалният колеж*, „преразказва“ познатата ни от мемоарната литература история на основаването на Робърт колеж през призмата на новоиздирени османски архивни извори. Подчертава се, че колежът е рожба на американската мисионерска дейност в османските предели, разглеждани като „библейски земи“, започнала през 20-те години на XIX век. Тя има успех не толкова сред мюсюлманите и евреите, каквато е била първоначалната цел, колкото сред подвластните християнски народи (гърци, арменци и българи) и се осъществявана основно от Американския съвет на пълномощниците за мисии в чужбина (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*).

В мисионерската си дейност американските евангелисти наблягат основно върху книжовната и образователната дейност, тъй като Американският съвет стига до заключението, че те са „най-ефективни за проникване и влияние“. Книжовната дейност се изразява с преводи на Библията от английски на съответния местен разговорен език, както и в печат и разпространение на евангелска литература. Що се отнася до образователната дейност, първото американско протестантско училище на османска почва отваря врати през 1824 г. в Бейрут с едва седем

ученици. През 30-те и 40-те години на XIX век американските мисионери разкриват училища в Цариград, едно от които е т. нар. Семинария в Бебек, разкрита от Сайръс Хамлин, бъдещият основател на Робърт колеж. Заради несъгласие с образователната политика на съвета, през 1860 г. Хамлин го напуска и приема предложението на Кристофър Робърт, крупен търговец от Ню Йорк с хугенотски корени, да основе в Цариград типичен американски колеж, адаптиран към местните условия и нужди. В края на 1861 г. е закупен парцел за сграда на колежа, намиращ се в непосредствена близост до Румелийската крепост, символ на османската военна и политическа мощ още от времето на завоеването на Цариград през 1453 г. Именно това местоположение изиграва важна роля в последвалите перипетии, свързани с основаването, съдбата и историята на колежа. В началото на м. юни 1862 г. Хамлин получава разрешение от османските власти да разкрие колеж, но се налага да изчака цели седем години, за да получи разрешение за строежа му върху закупения вече парцел заради „формалности“: негативното отношение на местното мюсюлманско население в едноименния на крепостта квартал Румелихисар. Така първоначално колежът започва да функционира през 1863 г. в същата сграда, където преди това се е помещавала Семинарията в Бебек. Разрешителното за строеж в парцела на Румелихисар е получено чак през септември 1868 г. Текстът на самото разрешително е издирен от автора на настоящия труд в османския архив в Истанбул. Любопитни са аргументите, които великият везир използва пред султана, за да разреши строежа. От една страна се изтъква, че сградата ще отстои на достатъчно голямо и безопасно разстояние от мюсюлманската махала, така че да не дразни нейните жители, а от друга се внушава, че дори и да се даде на американците строително разрешение, те едва ли биха били способни действително да построят такова училище предвид възможностите им. Последният аргумент вероятно е бил по-скоро преднамерен ход на великия везир да издейства по-лесно и безпроблемно заветното султанско разрешение (*ираде*), след като дипломатическият натиск за получаването му става особено силен.

Проблемът с религиозния характер на колежа е основен в неговата не само ранна, но и по-сетнешна история. Той създава проблеми не само от гледна точка на османските власти и мюсюлманското население, но и от гледна точка на църковните общини, към които принадлежат повечето ученици на колежа като Гръцката патриаршия или Арменогрегорианската църква. Конкурентни религиозни структури като католическите мисионери в империята или пък амбициите на Русия да бъде покровител на източноправославните народи в империята, също създават проблеми на колежа. Това, с което Робърт колеж ги притеснява, е т. нар. „светско протестантство“, което слага отпечатък върху образователната концепция на колежа. Благодарение на това в колежа се създава атмосфера, която по-скоро отчуждава учениците от техните религиозни общности, без задължително да се стига до протестантски прозелитизъм, внушавайки им западни ценности и „английски морал“. У учениците в колежа протича културна трансформация, формира се нов мироглед, който е по-скоро космополитен, а прозелитизмът не е протестантски, а „американски“. В този смисъл, в тази глава се обръща специално внимание на атмосферата в колежа, в която се озовават ученици от различни народности и религиозни общности, всеки със своя специфичен набор от културни ценности, и на това как тази атмосфера влияе върху тях и евентуално променя техния мироглед, нагласа и очаквания. В този процес важна роля играе и образователната концепция на колежа, доста различна от традиционните концепции не само в региона, но и в континентална Европа. Основната педагогическа цел на функционерите на колежа е да изградят у възпитаниците силен и борбен характер, чрез който те да бъдат господари на собствената си съдба и лидери на своите народи. Това се постига не толкова чрез разнообразието от предметите, включени в учебната програма, а чрез цялостната атмосфера в колежа, възпитаваща в следване на определени морални ценности, основаващи се на християнството, в дисциплина и самодисциплина, в трудолюбие и инициативност, чрез добрия пример на преподавателите и тясната връзка между преподавател и ученик.

След обявяването на републиканската форма на държавно устройство в края на октомври 1923 г., през 20-те и 30-те години на XX век в училищата, разкрити от мисионери и сред подвластните народности и немюсюлманските общности през османския период, протича процес на турцизирането и секуларизирането им. Този процес засяга неизбежно и Робърт колеж. Турските власти се опитват да „турцизират“ учебната програма и общата атмосфера в чуждите училища. През учебната 1926–1927 г. часовете по турски език са увеличени, а добрият успех от тях е задължителен, за да бъде ученикът допуснат да продължи в по-горна степен. Предписано е също учебниците, използвани в чуждите училища, да не съдържат и най-незначителни коментари, унизителни за турската нация и подценяващи нейните обичаи и традиции. От учебната 1931–1932 г. турците, които учат в чуждоезиковите училища, са задължени да изучават история и география само на турски език. През следващата 1932–1933 г. това става задължително и за учениците от други националности: освен часове по турски език, те също така трябва да изучават история и география само на турски. Учебниците по история, използвани в тези училища, трябвало да бъдат пренаписани на турски.

Паралелно с процеса на турцизиране протича и процес на секуларизиране на учебните заведения, свързани с минионерската дейност, вкл. и Робърт колеж. През февруари 1924 г. републиканските власти предписват всички религиозни символи в чуждите училища да бъдат премахнати, а сред учениците да не се провежда религиозна пропаганда. През следващите години са въведени още ограничителни мерки за преподаването на религия и провеждането на религиозни служби в училищата.

В третата глава, *Вавилонският колеж*, са представени четирите най-многобройни народностни групи в ученическия състав на Роберт колеж: арменците, българите, гърците и турците. В хода на историята всяка от тези групи доминира по численост над останалите в определен период от време и слага отпечатък върху атмосферата в колежа и обществения му имидж. В една публикация от 1923 г. самият колеж разглежда първите три десетилетия от своята история като „български период“ заради това, че българчетата в колежа са не само

най-многобройни, но и с най-забележителни постижения не само в самия колеж, а и в по-нататъшното си образование, професионална кариера и обществена дейност. Изхождайки от формулировката „български период“, в главата се дефинират още три „национални“ периода в историята на колежа: „арменски“, „гръцки“ и „турски“.

През „арменския период“ (1871–1877; 1889–1894) се наблюдават различни перипетии във взаимоотношенията между арменските ученици и ръководството на колежа. През октомври 1873 г. 26 арменци напускат колежа заради часовете по Библия, които подривали вярата в собствената им църква. Този акт е последван от спад в броя на арменците в колежа. Низходящата тенденция продължава до 1877–1878 г., след което броят на арменските ученици пак започва да се увеличава, достигайки пик през учебната 1881–1882 г. През втората половина на 80-те години на XIX век арменците отново намаляват, този път вероятно заради доста интензивната емиграция на арменци от Османската империя към САЩ. В периода 1889–1894 г., обаче, броят на арменците в колежа пак се увеличава. Това увеличение не е драстично, но пък тогава арменците пак са най-многобройни в сравнение с учениците от други народности. Преследванията на османските власти спрямо арменците през 1894–1896 г., които оказват негативно влияние върху числеността на арменската общност както в Цариград, така и в анадолските провинции, и продължаващата емиграция на арменци към САЩ, които причиняват и драстичен спад (близо три пъти) в броя на арменските членове на американските мисионерски църкви, особено в Източен Анадол, нямат пряко отражение върху броя на арменците, записали се в Робърт колеж. Уошбърн признава, че ръководството на колежа е било изненадано от значителния брой арменци, записали се в колежа през учебната 1896–1897 г. и от „тяхната увереност, че колежът е безопасно място за живот.“ Политиката на османските власти, обаче, да ограничават заселването на арменци от провинцията в Цариград, засяга и Робърт колеж. Османски архиви от първото десетилетие на XX век свидетелстват за действията на властите да ограничат записването на арменски момчета от провинцията в Робърт колеж. Въпреки тези рестриктивни мерки, през следващите

години броят на арменците в Робърт колеж се увеличава значително, но младотурската революция от 1908 г. изглежда има по-скоро негативен ефект върху представителството на арменците в колежа в периода между 1908 и 1913 г.

Странно е също, на пръв поглед, че през учебната 1915–1916 г., непосредствено след най-мащабните антиарменски репресивни мерки, проведени от османските власти, броят на арменците, записали се в Робърт колеж, се увеличава драстично. В периода между 1915 и 1923 г. се наблюдава най-големият в историята на колежа брой на арменски ученици. Изглежда обяснението е в това, че и този път, както след изстъпленията срещу арменците през 90-те години на XIX век, колежът отново е считан за „сигурно място“. От друга страна, тази необичайна наглед ситуация вероятно има общо и с факта, че репресивните мерки на османските власти през 1915 г. не засягат арменците протестанти и католици, а основно арменогрегорианците, считани за „пета колона“ на руснаците в хода на Първата световна война.

В „българския период“, между 1877 и 1889 г., българите държат лидерството в колежа не само като численост, но и като успеваемост. Фактът, че през лятото на 1878 г. по-голямата част от българските земи постигат фактическа политическа независимост от султана с формираните Княжество България и провинция Източна Румелия, не оказва негативен ефект върху броя на българите, които искат да учат в колежа. Напротив, той постоянно расте. Пикът е достигнат през учебните 1881–1882 и 1882–1883 г. Причината за тази възходяща тенденция, от една страна, е в липсата на все още добре развита българска училищна мрежа до началото на 80-те години, а от друга, в авторитета, който колежът си спечелва още в предосвободенските години с моралната си подкрепа за българската национална кауза.

След 1883 г. броят на българите в колежа постепенно спада. Този спад съвпада с времето, когато училищната реформа, проведена от българския просветен министър Константин Иречек (1881–1882), приключва и в резултат на която броят на българските гимназии нараства. Освен това колежът се оказва прицел на негативна медийна кампания от страна на русофилски издания в

България. През 1883 г. вестник „Славянин“, а през 1888–1889 г. вестник „Селянин“ обвиняват публично Робърт колеж за това, че подрива православната вяра у учениците си, и препоръчват на българите да отпишат децата си от колежа и да ги запишат в български гимназии. Тези публикации имат ефект и през следващите шест години броят на българите в колежа намалява толкова много, че през учебната 1889–1890 г. арменците отново са най-многобройни.

В началото на XX век българското присъствие в колежа намалява заради неблагоприятната икономическа обстановка в България, а през второто десетилетие и заради балканските войни, както и Първата световна война. Между учебните 1914–1915 и 1917–1918 г. българите в колежа намаляват пет пъти, докато в следвоенните години броят им отново нараства до такава степен, че надминава предвоенните средни показатели. Освен приключилата световна война, причина за възстановяването на броя на българските ученици в Робърт колеж е уникалността му като учебно заведение – той е нещо средно между гимназия и университет и без аналог в българската образователна система.

От средата на 90-те години до 1923 г. гърците са най-многобройната народностна общност сред учениците в Робърт колеж, което ни дава основание да дефинираме т. нар. „гръцки период“ (1894–1923). В резултат на това, не след дълго (след като завършват пълния курс на обучение) гърците водят и по брой на дипломираните. Увеличаването на броя на гръцките ученици се дължи на факта, че много от тях идват от Русия и от Гръцкото кралство. Освен това колежът се оказва привлекателен заради английския език, а и гърците най-сетне са се убедили, че колежът не е „българско училище“. Доминацията на гърците в Робърт колеж след 90-те години на XIX век, продължила до началото на 20-те години на XX век, съвпада с апогея на политическата реализация на *Мегали идея*, след значителните териториални придобивки за Гърция (Тесалия и голяма част от Епир) и успешния за нея завършек на двете балкански и Първата световна война, последвана от краха на малозайската авантюра. „Безоблачните“ дни за гърците в Робърт колеж продължават до учебната 1922–1923 г., през която колежът търпи последствията на гръцко-турската война и особено от опожаряването на Смирна от турската армия,

което подтиква много гръцки ученици да избягат от Турция. Лозанският договор между Гърция и Турция, подписан на 24 юли 1923 г., както и споразумението между двете страни за размяна на съответните малцинства, имат негативно отражение върху броя на гръцките ученици в колежа. Този брой никога не достига предвоенните стойности, но пък от друга страна, спадът не е толкова драстичен, колкото този при българските ученици, тъй като голямата част от цариградските гърци остават да живеят в града.

Учебната 1923–1924 г. е вододелна за историята на Робърт колеж. Именно през тази година турците надминават по брой всички доминирали до този момент народности сред учениците в колежа. Присъствието на турци в колежа до 90-те години на XIX век е спорадично. Към края на XIX и началото на XX век турците бавно и постепенно, но трайно заемат своето място сред учениците на Робърт колеж. На фона на забраните от страна на османските власти турци/мюсюлмани да посещават чужди училища, наличието на турски ученици в Робърт колеж е по-скоро щастливо изключение, отколкото правило. Редица османски архивни документи говорят за рестриктивните мерки на властите спрямо турците, посещаващи чужди училища, вкл. Робърт колеж. Водоразделна за турското присъствие в колежа се явява младотурската революция от 1908 г. Ако преди това 3–5 процента от учениците са турци, то през 1913 г. техният дял е вече 15 процента. Особено осезателно е повишението през учебната 1909–1910 г., когато броят на турските ученици се увеличава почти два пъти спрямо предходните години. Това увеличение е стимулирано и с държавни мерки, защото дошлите на власт младотурци основават специален фонд, от който се отпускат средства за годишна квота от пет турски младежи, които да учат в Робърт колеж. Основаното към колежа през 1912 г. Инженерно училище също привлича доста турци. Значителната промяна в етническата ситуация в Турция след Лозанския договор и споразумението за размяна на население между Турция и Гърция от 1923 г., както и административните мерки на властите, водещи до турцизиране и секуларизиране на чуждите училища, имат пряко отражение върху националния състав на учениците в Робърт колеж. През учебната 1923–1924 г. за първи път в историята на

колежа турските ученици надминават по брой учениците от други националности: 138 от общо 473 ученици са турци (тоест близо 30 %).

Специално внимание в тази глава се обръща и на взаимоотношенията между учениците, повлияни от политическите събития в региона и от конфликтите между техните народи. Така Робърт колеж се превръща в арена на политически страсти, въпреки усилията на ръководството му да ги потушава още в зародиш и да създаде атмосфера на взаимно уважение и миролюбие на територията на колежа. Но както и в историята, така и в самия колеж мирът се редува с нажежени страсти, припламващи в сърцата на младите му възпитаници. Учениците проявяват своите национални възжелания още и чрез „политически“ демонстрации, отправяйки поздрав по най-различни начини от хълма и прозорците на колежа към плавателни съдове, преминаващи по Босфора под съответния национален флаг. След провала на Цариградската дипломатическа конференция в края на 1876 и началото на 1877 г. българските ученици в колежа поздравяват кораба на руската делегация, напускаща града. В навечерието на Първата световна война гръцките ученици на Робърт колеж отправят пламенен поздрав до гръцки шлеп – акт, който дълбоко наранява „един мюсюлманин“, оказал се там заради погребението на свой близък. Въсъщност, въпреки декларирания неутралитет, в ранните години самото ръководство на колежа се оказва тясно ангажирано с политическата кауза на един народ, който се бори за своята независимост точно в годините, в които колежът е разкрит и дава образование и либерално възпитание на мнозина негови представители – българите.

Четвърта глава, *Българският колеж*, е посветена именно на тях – българските ученици в Робърт колеж. В нея, освен отделеното внимание на ролята на колежа в националноосвободителната борба на българите през 60-те и 70-те години на XIX век, се прави и просопографски анализ на българския ученически профил. Този анализ е възможен благодарение на масовия изворов материал, какъвто са ученическите каталози, съхранявани в истанбулския архив на колежа. Въз основа на тях са изготвени списъци на всички българи, както и на учениците от други народности, произхождащи от български селища, които са учили в Робърт

колеж от основаването му през 1863 г. до трансформирането му в университет и гимназия през 1971 г. На практика това са възможно най-пълните досега списъци, в които няма данни единствено за онези ученици, които са учили в колежа през шестте години, за които липсват ученически каталози (1864–1865, 1867–1868, 1868–1869, 1869–1870, 1870–1871 и частично за 1869–1870 г.). Списъкът на българите, учили в колежа, съдържа 905 имена, с над два пъти повече от известните досега имена.

Предвид конкретния масов извор на материал, по отношение на българските ученици в Робърт колеж е направен анализ на географския и социалния им произход, на учението им, кариерното развитие и обществено-политическата дейност след колежа. Селищата, от които българи се записват в колежа, особено в първите години, са основните места, където американските мисионери са най-активни и постигат най-видими резултати. Статистическите данни показват, че до Освобождението българските ученици в Робърт колеж от западно- и южнобългарските земи са почти три повече от учениците от северните български територии. От последните в колежа се записват най-много българи от Търново, Шумен и Русе, както преди Освобождението, така и след това. Именно там са и мисионерските станции на Методистката църква. Преобладаването на българи от южните територии не е толкова изненадващо, като се има предвид, от една страна, географската им близост с Цариград, а от друга, активната мисионерска дейност на Американския съвет тук. По отношение на някои градове има сериозна разлика в броя на учениците преди и след Освобождението, свързана с променените политически и стопански условия. Преди Освобождението много ученици идват от подбалканските градчета като Котел, Калофер, Елена, Габрово, Панагюрище, където по онова време е съсредоточена и новозамогналата се българска търговска прослойка, особено тази, която се занимава с търговия на добитък за нуждите на османската войска и населението на Цариград. Пловдив и Сливен, където американските мисионери развиват активна дейност, изпращат най-много ученици преди Освобождението. В общи линии горепосочените градове продължават да подхранват колежа с ученици и след Освобождението, но тогава

огромният брой ученици идват вече, както отбелязва Иван Илчев, от София, защото в столицата постепенно се концентрира стопанският и интелектуалният елит на страната. От ученическите каталози става ясно, че масовото присъствие на софиянци в колежа е от 90-те години на XIX век нататък. След Освобождението Бургас, Варна и Свищов са другите градове, от които произлизат много възпитаници на Робърт колеж. Това не е изненадващо на фона на стопанското развитие на тези селища като важни пристанища. По отношение на учениците от българските земи с българско гражданство, но с друга народност, каквито се срещат в ученическите каталози на Робърт колеж вече след Освобождението, може да се отбележи, че според данните преобладават евреите, следвани от гърците, арменците и турците. Учениците от други народности произлизат основно от български селища, в които има концентрация на съответните общности.

Поради факта, че Робърт колеж е частно училище, предоставящо обучение срещу сравнително висока такса, там се записват основно синове на заможни българи, предимно търговци. Това се отнася не само за Робърт колеж. Българите, които учат в чужбина в ония години, се издържат от богати родители или разчитат на спонсори (отделни благодетели или общини). Данните показват, че повече от половината българи в Робърт колеж от началото до 1944 г. са синове на търговци, в повечето случаи крупни. Едни от най-богатите български фамилии изпращат синовете си в Робърт колеж: Тъпчилещови (Христо Тъпчилещов) от Калофер (Петко Христов Тъпчилещов, Светослав Тъпчилещов), Гешови от Пловдив (Иван Стефанов Гешов, Иван Димитриев Гешов), рода на Колю Фичето от Търново (Иван Иванов Фичев), Маджарови от Копривщица (Михаил Маджаров), Балджиєви от Пловдив (Сребро Балджиєв, Никола Г. Балджиєв) и редица други. Някои от тях са крупни откупвачи на данъци като Христо Тъпчилещов, Константин Добрович (баща на Владимир и Страшимир Добрович), Никола Робев (баща на Георги Робев от Битоля). При евреите и гърците от български селища процентът на бащите търговци дори е още по-голям (при гърците е голям процентът и на корабните агенти), а при турците и арменците – почти половината от бащите им са търговци, но сред бащите на арменците има и практикуващи типични за тази общност професии като златари

и часовникари. Общите статистики за колежа, датиращи от различни години, показват, че социалният произход на учениците в Робърт колеж е свързан предимно с търговската и предприемаческата прослойка (с изключение на турските ученици, при чиито бащи преобладава „управленческо-административният“ профил). В периода след Освобождението, особено от началото на ХХ век нататък, немалък процент и сред българите в колежа са синове на бащи с модерни професии като медици, прависти, военни, инженери, държавни служители и чиновници. Има и синове на депутати, министри, дипломати, областни управители и кметове.

По финансови причини вероятно мнозина българи е трябвало да се простят с мечтата си да учат в колежа, още преди да успеят да прекрачат прага му. Други успяват да намерят спомоществатели, за да учат в престижното заведение, но често имат проблеми, свързани с непостоянството и ненадеждността на финансовата помощ, която получават. Всъщност ръководството на Робърт колеж като цяло се опитва да привлече повече ученици, като намалява таксите си съобразно таксите на други конкурентни учебни заведения в Цариград. Ръководството е давало възможност на по-неплатежоспособни ученици да плащат намалена такса, в редки случаи и да ги освобождава от такава, срещу изпълняване на определена дейност в колежа. От каталозите разбираме, че в първите години доста българи са учили в колежа с намалена такса, а някои и безплатно срещу определени задължения като преподаване, биене на звънец и др. Намалената такса може да е била съзнателно прилагана тактика да се стимулират повече българи да постъпят в Робърт колеж. Това очевидно е дало резултат, защото след първите учебни години броят на българите в колежа нараства главоломно. От друга страна, след Освобождението някои българи успяват да издействат стипендии или еднократна помощ за обучение от българското правителство или княжеската канцелария. Други получават съдействие от българските дипломатически представители в Цариград за намаление на пътните разходи.

В годините, когато Робърт колеж се утвърждава като уникална в рамките на Османската империя образователна институция, българският народ се еманципира

политически и образуванието по силата на Берлинския договор Княжество България и провинция Източна Румелия се нуждаят от подготвени за административното управление кадри. Тази нужда се покрива в значителна степен и от възпитаници на Робърт колеж. В този смисъл наличието, от една страна, на желание (а и необходимост с оглед развитие на предприемаческата им дейност) у по-заможните българи преди Освобождението да осигурят модерно образование за децата си, и потребността от подготвени кадри за държавния апарат на младите държавни образувания, от друга, са били очевидно достатъчно голям стимул за българските ученици на Робърт колеж да изкарат пълния курс на обучение и да се дипломират. Още повече, че дипломата от колежа е давала възможност да продължат образованието си в престижни университети, след което почти всички се завръщат в родината си и значителна част от тях развиват забележителна обществена кариера.

От всички българи, за които има данни, че са учили в Робърт колеж, 905 души, 329 се дипломират или малко над една трета. Ако се вземат предвид данните за т. нар. „български период“ (1864–1890) според споменатата публикация от 1923 г., от 345 българи 146 души завършват пълния курс на обучение и се дипломират от колежа със степен бакалавър (някои от най-изявените възпитаници на колежа, като Стефан Панаретов, Константин Стоилов, Петър Димитров, Петър Войков, получават и степента магистър). С други думи, почти половината от училите в колежа през този период българи го завършват, което потвърждава високия процент на дипломираните се българи в сравнение с общите статистики за колежа.

За около 80 от дипломираните се до 1890 г. 146 души, или за повече от половината от тях (62 %), е известно, че са продължили образованието си предимно в престижни европейски университети и по-рядко в САЩ. В Европа най-предпочитаната дестинация е Франция. 43 българи, възпитаници на Робърт колеж, са учили във френски университети, а останалите в Белгия, Швейцария, Австрия, Германия, Англия, Чехия, Италия, Русия. Прави впечатление, че три специалности са особено популярни – право учат или завършват 36 души (предимно в Екс ан Прованс, Франция), медицина – 23 души (предимно в Монпелие, Франция) и

военно дело – 16 души (основно във Военното училище в София и Военната академия в Санкт Петербург). Шест души учат икономика, търговия и финанси, също толкова учат математика и/или инженерни науки. Двама получават богословско образование. Някои, като Константин Стоилов, Стефан Томов, Христо Бракалов, Иван Милков, Янко Бешков, Асен Иванов, Васил Карамихайлов, Стефан Киров, Георги Пулиев и Киряк Правадалиев, получават и докторски степени.

Изборът на специалност, на университет и на държава, където да се продължи образованието след Робърт колеж, вероятно е зависел от комплексни фактори, но прави впечатление, че макар и да завършват в крайна сметка англоезичен колеж, мнозинството българи продължават да учат във франкофонски университети (Франция, Белгия, франкофонската част на Швейцария). От една страна, освен добра подготовка по английски език, Робърт колеж е давал също толкова добра подготовка и по френски език, още повече че основният му конкурент в Цариград за привличане на ученици е франкофонският лицей „Галатасарай“, в който също учат немалко българи. От друга страна, този избор още веднъж подчертава водещата позиция на Франция в европейското културно пространство през XIX век, в частност и за българите.

Предприемачеството, търговията и финансите са най-предпочитаната област на професионална реализация изобщо на всички възпитаници на Робърт колеж. Също така впечатляващ е и броят на избралите да станат учители, което ясно показва, от една страна, необходимостта от учителски кадри с подготовка, адекватна на нуждите на епохата, и ролята на самия колеж в подготовката на такива кадри, от друга. Наличните данни показват, че за разлика от общия професионален профил, при българите, завършили Робърт колеж, реализацията в сферата на търговията, предприемачеството и финансите отстъпва място на преподавателската дейност. Оказва се, че най-масово практикуваната от тях професия е тази на учител, предимно в гимназия, а 16 българи преподават в самия Робърт колеж. Това никак не е учудващо предвид факта, че именно в последните две десетилетия на XIX век в България се въвежда модерна образователна система и се развива гимназиалната степен. Според данните освен като учители, мнозина

от завършилите колежа българи се реализират и в областта на медицината, правосъдието, военното дело, администрацията и държавното управление, дипломацията, търговията и финансите (банково дело).

При съпоставяне данните за професионалната реализация на българите и на всички завършили Робърт колеж до 1900 г. лесно може да се установи, че преобладаващото мнозинство от учителите, юристите, държавните чиновници, лекарите и военните са именно българи, докато българите, занимаващи се с търговия, предприемачество и финанси, са по-малко от половината. След като повечето български възпитаници на колежа получават висше юридическо, медицинско или военно образование, логично сред тях преобладават съдии, адвокати, прокурори, лекари и офицери в армията. Това разминаване между професионалния профил на българските и на другите възпитаници на колежа не е случайно и се дължи на факта, че в този конкретен исторически момент именно българите са тези, които възстановяват държавността си и градят нейната институционална база, за която са необходими и съответните кадри.

Уошбърн подчертава, че повечето ученици са били записвани в Робърт колеж, за да получат познания по езици и счетоводство с цел да подпомогнат и продължат семейния бизнес на бащите си. Действително и при българите, завършили колежа, не са малко тези, които се занимават след това с търговия, предприемачество и най-общо с финанси. Тук обаче трябва да се подчертае, че се наблюдава диаметрално противоположен профил на преобладаващите професии при бащите и синовете. При бащите с установено занятие огромното мнозинство имат собствен бизнес (предимно търговци на едро и по-малко бакали, занаятчии, фабриканти). От друга страна, едва една пета от синовете наследяват професията на бащите. Около двадесетина възпитаници на колежа, за чиито бащи се знае, че са били търговци, също стават търговци. Мнозинството от българите, учили в Робърт колеж до 1890 г., след завършване на висше образование стават, както вече беше посочено, юристи, лекари, военни и дипломати. В резултат на това, техният професионален профил придобива диаметрално противоположен облик в сравнение с този на бащите.

Изследванията върху социалния произход на интелигенцията с висше образование през Възраждането показват, че това е обща тенденция: богатите фамилии (основно търговски) ориентират синовете си към медицина, право и политикономически науки, средните и дребни търговци и занаятчиите към образование, подготвящо учители и духовници или специалисти в агрономията, инженерството и естествените науки. Изследванията за други балкански страни за XIX век потвърждават същата тенденция. Тя се запазва общо взето и в периода след Освобождението до края на Първата световна война, като значителен дял имат вече и чиновниците, естествено следствие от развитието на държавните институции.

Диспропорцията между професиите на бащите и синовете, що се отнася до Робърт колеж, се дължи на няколко фактора. Първо, обучението в Робърт колеж се заплаща с такси, чийто размер е по джоба предимно на най-заможната прослойка сред българите. А най-заможни по онова време, особено преди Освобождението, са били търговците. Второ, пак поради ограничените преди Освобождението възможности за получаване на модерно образование и за професионална реализация, което да води и до висок материален статус (като например юридическата или лекарската професия), сред поколението на бащите рядко са се срещали „модерни“ професии, като юрист или лекар. Социалната структура на българското общество в навечерието на Освобождението е отражение на неговия политически и икономически статус в рамките на Османската империя. В общи линии, наред с преобладаващото селячество и относително тънкия слой по-заможни търговци и представители на еснафите, съществува също така тънък слой интелигенция, предимно учителска. В началните години на Робърт колеж се срещат и бащи учители, които изпращат децата си там, но само докато таксите са преференциални. Впоследствие учителската прослойка не е способна финансово да осигури образование на децата си в този колеж.

Трето, създаването и утвърждаването на Робърт колеж съвпада с възстановяването на българската държавност и именно този факт предопределя съществената роля, която колежът изиграва в подготовката на добре

квалифицирани кадри за новосъздадените български институции. Самият Уошбърн подчертава неколккратно в мемоарите си, че още от времето на Хамлин основна грижа на преподавателите в колежа е била да подготвят учениците така, че в бъдеще успешно да изпълняват ролята на водещи личности на своите народи. По този начин, щастливото стечение на две обстоятелства – наличието на учебно заведение като Робърт колеж, осигуряващо образование с високи стандарти, и възникналите след Освобождението възможности за професионална и обществена кариера в рамките на самостоятелно държавно управление, мотивира българите не само да постъпват в колежа, но и да го завършват, за да могат да продължат образованието си в по-висши училища и да получат квалификация, която отговаря на потребностите на следосвобожденското българско общество. Така, получили добро образование благодарение на материалните възможности на бащите си търговци, синовете в повечето случаи предпочитат повече обществено ангажирана професионална реализация пред бизнеса на бащите си. Като цяло българските възпитаници на Робърт колеж принадлежат към „горната средна класа“, която според дефиницията и критериите на социологическата школа на Макс Вебер, се състои от добре подготвени професионалисти с образователни степени и добри приходи.

Образователната политика на Робърт колеж дава на възпитаниците му не само добра основа за последващо успешно образование и завидна професионална реализация, но развива у тях и чувство за обществена ангажираност. Неслучайно редица български възпитаници на колежа съдействат за разгласяване на жестокостите при потушаването на Априлското въстание, а после сътрудничат на руското командване в Освободителната война. След Освобождението мнозина български възпитаници на Робърт колеж се включват в обществено-политическия живот на Княжество България и провинция Източна Румелия. 24-ма от тях стават народни представители. От 45-те българи, завършили колежа до Освобождението, близо една четвърт са депутати в първите парламенти на двете български държавни формирования. Сред депутатите в Учредителното събрание в Търново през 1879 г. има четирима души с дипломи от колежа. В следващите редовни

народни събрания има още тринадесетина възпитаници на колежа. Според Уошбърн, в Източна Румелия възпитаниците на колежа били даже „помногбройни“. Възпитаниците на Робърт колеж до Освобождението ще да са били сред малцината българи, които са имали някакви теоретични познания по парламентаризъм, защото това е единственото учебно заведение в региона, където докъм края на 70-те години на XIX век се е преподавало парламентарно право. Константин Стоилов, например, е един от дейните автори на българската конституция, приета от Учредителното събрание през 1879 г. Нещо повече, благодарение на настояването на закърмените с духа на американския либерализъм възпитаници на Робърт колеж, както в конституцията на Княжество България, така и в законодателството на Източна Румелия заляга принципът за свобода на съвестта и словото.

Дванадесет български министри, вкл. двама министър-председатели, са учили в Робърт колеж. Константин Стоилов (випуск 1871 г.) е три пъти премиер (през 1887, 1894 и между 1894 и 1899 г.), а Тодор Иванчов (випуск 1875 г.) – два пъти (през 1899–1900 и 1900–1901 г.). Дванадесетте министри, възпитаници на Робърт колеж, са учили или завършили колежа през 70-те и 80-те години на XIX век – годините, в които най-много българи учат и завършват колежа. Една трета от тях не са завършили след това университет. Както отбелязва Д. Парушева в просопографското си изследване за правителствените елити на България и Румъния през втората половина на XIX и началото на XX век, 12 % от българските министри в периода 1879–1915 г. имат единствено колежанско или даже само гимназиално образование, за разлика от румънските министри в периода 1862–1916 г., при които този процент е почти три пъти по-нисък (4,4 %). Това може да се обясни, от една страна, отново с наблюдението на Д. Парушева, че българската държава създава своя политически елит в движение, за което свидетелства и фактът, че много по-голям процент от българските министри (72,2 %) в сравнение с румънските (47,6 %) поемат министерски пост под 45-годишна възраст. От друга страна, както посочва Ив. Илчев, очевидно дипломата от Робърт колеж е била достатъчна за възпитаниците му да имат аспирации за високи постове в

държавното управление. Данните в изследването на Д. Парушева за гимназиалното и колежанско образование на 108-те български министри в периода 1879–1915 г. ясно показват, че сред тях най-много са възпитаниците именно на Робърт колеж. Мнозинството от тези министри са били членове на либералната или демократическата партии, а техните политически възгледи вероятно до голяма степен са били повлияни от либералните ценности, заложи в образователната концепция на колежа. По отношение на обичайното за тогавашния български политически живот противопоставяне между русофили и русофоби, повечето българи, учили в колежа, са настроени русофобски.

Освен дванадесетте министри, други 28 възпитаници на Робърт колеж работят в Министерския съвет и различни министерства, четирима са лични секретари в княжеската канцелария, осем са назначени за областни управители, а 12 стават кметове. Други заемат важни постове в съдебната система, в просветата, както и в други обществени сфери. Позиционирането на възпитаници на Робърт колеж на най-високите етажи на властта подсказва, че по време на обучението им в колежа между тях са създадени здрави връзки, формирани са социални мрежи, които остават устойчиви, независимо от временните раздели по време на обучението в университет. Например около Константин Стоилов (випуск 1871 г.) се създава група, учила по едно и също време в колежа и включваща Петко Хр. Тъпчилещов, Стефан Панаретов, Иван Ст. Гешов и Петко Горбанов.

Ранната история на Робърт колеж съвпада с национално-освободителното движение на българите, с Освобождението и първите стъпки в изграждането на модерни държавни институции. Образователната концепция и учебната програма на Робърт колеж дават на българите, които учат там, точно ония знания и подготовка, от която както те самите, така и българският народ в конкретния исторически момент се нуждаят. Една немалка част от новия български елит след Освобождението получава образование в Робърт колеж, което допринася за популярността и авторитета на учебното заведение сред българската общественост и за превръщането му в своего рода запазена марка. Неслучайно, ако за някой по онова време се е знаело, че е учил в Цариград, се е мислело, макар и понякога

неправилно, че е учил именно в Робърт колеж. В този конкретен исторически момент Робърт колеж изиграва ролята на инкубатор на управленски елит за нуждите на възстановената българска държавност. В колежа учат деца на българския елит в периода преди Освобождението и от колежа излизат възпитаници (част от тях продължават образованието си в престижни университети в Европа), които заемат важни позиции в най-високите етажи в управлението на българската държава. Няма да е пресилено да се каже тогава, че ако първите три десетилетия в историята на Робърт колеж могат да се определят като неговият „български период“, то първото десетилетие на XX век може условно да се определи като „периодът на Робърт колеж“ в българската държавно-политическа история.

Последната пета глава *Чуждият колеж*, е посветена на турските ученици в Робърт колеж. Въпреки турцизирането и секуларизирането на колежа след обявяването на Република Турция в края на октомври 1923 г. – процес, който започва и е особено интензивен през 20-те и 30-те години на XX век и е съгласуван с приоритетите на новосформираната национална държава, дори и през 70-те години колежът е възприеман като „чуждестранното училище“, по израза на неговия възпитаник нобеловият лауреат Орхан Памук (випуск 1970 г.) Ситуацията с Робърт колеж е особена от гледна точка на властите и на доминиращото положение на мюсюлманите/турците в държавата, защото през османския период мюсюлманите/турците, които посещават колежа на практика са малцинство и се озовават в несвойствена за тях атмосфера, в която нито турският език, нито ислямът са доминиращи. Затова и по-специалният изследователски поглед върху тази група ученици разкрива непознати или слабо познати аспекти от сложния пъзел на взаимоотношения, в който са въввлечени османските власти, мюсюлманските/турските и немюсюлманските/ нетурските поданици на империята и протестантските мисионери. В главата се прави и просопографски анализ на мюсюлманските/турските ученици на Робърт колеж през османския период въз основа на обобщените данни, извлечени от запазените ученически каталози. Общият брой на тези ученици е 708. Броят на турските ученици в Робърт

колеж е относително малък през османския период, докато още в първите години на републиката той нараства главоломно заради две противоположни тенденции. От една страна, след секуларизирането на държавата, обществото и образователните институции, вкл. Робърт колеж, последният става много по-привлекателен за турците. От друга страна, поради разнообразни причини като възстановяването на българската държавност и изграждането на модерна българска образователна система през 80-те години на XIX век, размяната на население между Турция и Гърция през 1923 г. и значителното намаление на арменското население в Турция през Първата световна война, най-добре представените народности в ученическия състав на Робърт колеж през османския период намаляват значително през републиканския период. Двете ключови в политическия живот 1908 и 1923 г. се отразяват не само на броя на турските ученици в Робърт колеж, но и на техния географски произход и социален профил. През ранния период 1866/67–1908/09 г., 85 % от турците в колежа са от Цариград. През следващите два периода, 1909/10–1922/23 г. и 1923/24–1924/25 г. делът на учениците от Цариград намалява с приблизително 15 % и се увеличава делът на учениците, идващи от други селища. През периода 1866/67–1908/09 г. бащите на повечето турски ученици в Робърт колеж са висши бюрократи. Политическата либерализация след 1908 г. определено стимулира повече представители и на други прослойки и професионални групи като военни и търговци да записват децата си в Робърт колеж. След провъзгласяването на републиката се наблюдава поредно „разместване“ на представените прослойки. Този път търговците значително преобладават, броят на едрите фермери и земевладелци се запазва почти непроменен, а делът на бащите с позиции в администрацията, както и на военните, спада. Като цяло, професионалният профил на бащите на турските ученици в Робърт колеж в предрепубликанския период е доста различен от този на бащите на учениците от други народности. Ако още от разкриването на колежа преобладаващата част от бащите на арменските, гръцките и българските ученици в колежа са били търговци, то при учениците турци търговският професионален профил на бащите им надделява едва през републиканския период. Историческия

развой на българския и на турския народ определя и диаметрално противоположните професионални профили на българските и на турските ученици в Робърт колеж. Наблюдава се и интересна „размяна“ на преобладаващия профил. В началото сред бащите на учениците българи преобладават търговците, но с развитието на държавните институции и формирането на административен апарат в България, след Освобождението, макар и да продължават да са най-добре представената професионална прослойка, търговците намаляват за сметка на бащите с позиции в администрацията, военните и такива с модерни професии като юристи и лекари. Що се отнася до бащите на учениците турци, в периода до Младотурската революция през 1908 г. преобладават висшите административни функционери, през Втората конституционна ера „първенството“ им се оспорва от военни и търговци, а в републиканския период надделяват търговците и предприемачите.

При учениците турци се наблюдава по-голямо текучество и по-дълъг престой в сравнение с учениците от други народности. Причината е, че в колежа турските ученици се озовават в непривична за тях атмосфера, пропита с християнски дух. Освен некомфортното за тях съвместно обучение с немюсюлмански деца, турските ученици в чужди училища като Робърт колеж или в османски училища, устроени по западен модел, като Галатасарайския лицей, ще да са имали по-големи в сравнение с немюсюлманите трудности в научаването на английски или френски, едно заради коренно различната за тях система на писане на латиница и от ляво на дясно (при положение, че началната им грамотност е на арабица с писане от дясно на ляво) и второ заради различния за тях граматичен строеж на индоевропейските езици в сравнение с османотурския.

Делът на турските ученици, които завършват Робърт колеж, е далеч по-малък в сравнение с учениците от други народности. През османския период едва 10 % (70 випускници от общо 708) от учениците турци се дипломират от колежа, докато при най-силните в това отношение, българите, процентът е приблизително 40. Както и при учениците от другите народности, в частност българите, някои от турските випускници също остават в колежа като преподаватели (по турски език).

Мнозина други турски дипломанти на Робърт колеж, учили или започнали да учат през османския период, продължават образованието си в местни и чуждестранни университети. Заради добрата си езикова подготовка, подобно на българите, както бе отбелязано в Четвърта глава, турските възпитаници на Робърт колеж често са използвани за официални преводачи и за дипломатическа служба. Повечето от турските възпитаници на Робърт колеж, които се дипломират през 20-те и 30-те години на ХХ век се занимават с бизнес. За отбелязване е, че според ученическите каталози бащите на повечето от тях са търговци, така че тенденцията през републиканския период предимно деца на турски търговци и бизнесмени да учат в колежа, е съпроводена и с тенденцията тези ученици да продължат традицията, поемайки семейния бизнес или участието в други предприемачески инициативи.

В заключението се обобщават изводите, направени в отделните глави на дисертационния труд, като се подчертава, че макар и основан от американци, Робърт колеж никога не е бил типичен американски колеж; макар и основан и ръководен от мисионери, колежът никога не е бил инструмент за мисионерска дейност; макар и да привлича предимно представители на немюсюлманските общности като арменци, българи и гърци, той никога не е бил малцинствено училище; макар и функциониращ в Османската империя и в републиканска Турция, той никога не е бил собствено османско или турско училище. Това вероятно обяснява и диаметрално противоположните гледища за колежа, които преобладават съответно в западната и турската историография. Западните учени, чиито изследвания се основават основно върху материали, произхождащи от дейци на колежа, подчертават водещата му и цивилизационна роля в региона, предлагайки нови по-високи образователни стандарти, които печелят заслужено одобрение. Турските учени, особено доскоро, разглеждат Робърт колеж като скрито оръжие на западната (американската) колонизационна политика. Според тях, през османския период колежът окуражава националната еманципация на немюсюлманските общности, особено на българите и арменците. Важната роля, която колежът изиграва в привличането на вниманието на световната общественост върху трагедията, сполетяла българите при потушаването на

Априлското въстание през 1876 г., и в процеса на възстановяване и утвърждаване на българската държавност, е с еднаква степен възхвалявана от западните автори и укорявана от турските. Последните „недолюбват“ Робърт колеж и заради това, че „денационализира“ турската младеж. И двете позиции са видимо крайни, а истината, както винаги, вероятно е някъде по средата.

Основан като чужда образователна институция, която утвърждава мястото си в късната Османска империя и в републиканска Турция, като следва концепцията за либерално образование с цел формиране на силни личности със стабилни християнски, но не и сектантски морални ценности и практически познания в широк спектър от дисциплини, Робърт колеж извървява бавния път на трансформация от училище, в което мултикултурализмът и народностното разнообразие доминират, до учебно заведение с относително хомогенна национална представителност.

Подчертава се, че стратегическото разположение на колежа има и своите политически измерения. Ученици от различни народности изразяват политически възжеления от висотата на хълма, на който е разположен колежът. От друга страна, местното мюсюлманско население проявява негативното си отношение към подобно учебно заведение още преди да е построено. Наличието му на такова място, натоварено с историческа памет и символика за османците, се възприема по-скоро за обидно за турците/мюсюлманите. В този смисъл, Робърт колеж неизбежно понася тежкото бреме на многозначен символизъм и драматична одухотвореност, които отразяват сложната политическа атмосфера в региона в дадени исторически моменти.

Въпреки всичко, независимо от перипетиите на съдбата, трудностите и предизвикателствата, пред които е бил изправен и е трябвало да се справя и преодолява, Робърт колеж е успял да се съхрани в 150-годишната си история благодарение на неповторимия си просветителски и хуманен дух.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- За първи път се изследва историята на Робърт колеж въз основа на систематично проучване на архивите на колежа, както и на османските архиви, като новоиздирената информация е анализирана в съпоставителен план с информацията, позната от мемоарната литература и други източници;
- Прави се анализ на образователните идеали и политики на Робърт колеж, на особения „религиозен“ характер и специфичната „теория на образование“, прилагана от колежа, в контекста на образователната система в Османската империя и образователните политики както на османските власти, така и на подвластните народности;
- Анализиран е разнородният народностен състав на учениците в периода от основаването на колежа до 30-те години на XX век въз основа на статистическите данни, извлечени от използвания архивен материал; разгледани са взаимоотношенията между учениците от различни народности, повлияни от конкретната политическа обстановка и динамиката на историческите обстоятелства;
- Съставен е сравнително пълен списък на всички българи, учили в Робърт колеж (от 1864 до 1967 г.), общо 905, както и на ученици с друга народност от български селища;
- За първи път е направен просопографски анализ на българските ученици на колежа, като е представен техният географски произход, социален статус, успеваемостта им в сравнение с другите ученици, учение, професионална реализация и обществено-политическа кариера след колежа.

ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Монографии:

1. Sabev, Orlin. *Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863–1923)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014.

Студии и статии:

1. Събев, Орлин. „От пачуърк (patchwork) към пъзел (puzzle): структура на османското общество преди и по време на Танзимата (концепции).“ В *Александър Екзарх и българските пътища към Европа XIX–началото на XX век*. Съставители Георги Вълчев, Добринка Парушева и Пиер Воалери. Стара Загора: „Кота“, 2007, 91–106.
2. Събев, Орлин. „Българският период“ в историята на Робърт колеж (1864–1890).“ В *Балканите: модернизация, идентичност, идеи*. Сборник в чест на проф. Надя Данова. Съставители Юра Константинова и др. София: ИБЦТ, 2011, 151–197.
3. Събев, Орлин. „Робърт колеж и българската свобода.“ *Списание на БАН* (2014), под печат.
4. Sabev, Orlin. “Du Patchwork vers le Puzzle: Structure de la société ottomane avant et pendant le Tanzimat (Conceptions).” In *Alexandre Exarh et les routes bulgares vers l’Europe XIXe début du XXe siècle*. Edited by Georgi Valchev, Dobrinka Parusheva and Pierre Voillery. Stara Zagora: “Kota”, 2007, 87–102.
5. Sabev, Orlin. “A Tower of Babel in Constantinople: Robert College’s Students and Their Nationality.” *Études balkaniques* 47, no. 2–3 (2011): 117–159.
6. Sabev, Orlin. “1910’larda Savaş ve Eğitim: Savaş Koşullarında İstanbul Robert Koleji ve Amerikan Kız Koleji.” In *Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı, 11-13 Mayıs 2012. Bildiriler*. Edited by Kenan Gültürk and S. Bilal Nur. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Başkanlığı, 2012, 564–583.
7. Sabev, Orlin. “An Awakening at the Bosphorus: Robert College of Constantinople’s Bulgarian Students and Graduates (1864–1967).” In *New Europe College Black Sea Link Program Yearbook 2010–2011, 2011–2012*. Edited by Irina Vainovski-Mihai. Bucharest: New Europe College, [2014], 107–144.

8. Sabev, Orlin. "A Muslim/Turkish Minority in Ottoman Constantinople: The Muslim/Turkish Students of Robert College (1866–1925)." In *Osmanlı İstanbulu I. I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 29 Mayıs–1 Haziran 2013, 29 Mayıs Üniversitesi*. Edited by Feridun Emecen and Emrah Safa Gürkan. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014, 147–195.
9. Σάμπεφ, Ορλίν. "Η "βουλγαροι περίοδος" στην ιστορία της Ροβερτείου Σχολής (1864–1890)." In *Τα Βαλκάνια: εκσυγχρονισμος, ταυτοτητες, ιδεες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*. Ηρακλείο: ΙΤΕ, 2014, 155–202.